Рецензије и прикази

Lukas Vischer, Ulrich Luz and Christian Link, *Unity of the Church in the New Testament and Today*, W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Cambridge 2010, 254 стр, ISBN: 978-0-8028-6376-8.

Књига о којој је реч први пут се појавила на немачком језику под насловом *Sie aber hielten fest in der Gemeinschaft ... Einheit der Kirche als Prozess im Neuen Testament und heute*, Beziger / Reinhardt, Zürich 1988, као резултат иницијативе тројице аутора да се у јавности појави монографија која би се бавила јединством Цркве у Новом завету. У ту сврху том темом се у току пет година бавила једна интердисциплинарна група теолога у Берну (Швајцарска). Та група састојала се од професора и студента евангеличке, старокатоличке и римокатоличке вероисповести из Берна и Фрибурга. Као резултат тог интерконфесионалног рада појавила се наведена књига са индикативним насловом: „А они стајаше чврсто у заједништву“ (Дап 4, 32).

Иста књига појављује се готово једну деценију касније у благо измењеној форми под насловом *Ökumene im Neuen Testament und heute*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009. Повод за поновно издавање књиге је, поред потребе да се она појави у једном свежем издању, смрт Лукаса Фишера 2008. Он је непосредно пред своју смрт наново прерадио своје прилоге у књизи.

Шира светска јавност обрадована је 2010. године енглеским преводом те значајне студије под насловом *Unity of the Church in the New Testament and Today*. Превод на енглески зналачки је извршио James E. Crouch са немачког издања из 2009. Поред тога што је обрађена тематика од великог значаја за ширу црквену јавност, читав пројекат је занимљив и са становишта преводилачке делатности и решења која је преводилац морао да изналази за одређене немачке изразе (в. Translator's Preface, xi).

Књига која је пред нама у основи је подељена на три велика дела. После уводних поглавља (скраћенице, напомена преводиоца, у сећање на Лукаса Фишера) следи увод (Лукас Фишер, 1–6). У уводу аутор констатује известан замор у екуменским кретањима. Екуменски покрет почео је са великим ентузијазмом да би се данас констатовало повлачење Цркава у своје деноминацијалне љуштуре (тамо, 2). Гледајући уназад у осамдесете када је ова књига настајала, приметан је пад интересовања Цркава једних за друге. Прибегавање Библији у циљу тражења одговора на подељеност Цркве може бити корисно, не у смислу да она може решити наше проблеме, већ у смислу да нам може указати на то како су се хришћани носили са конфликтима и тензијама који су постојали још у периоду Новога завета (тамо, 5). У том контексту Л. Фишер формулише програм књиге: „Теза која је у основи ове књиге јесте та да је јединство један перманентни и никад довршени задатак Цркве“ (тамо, 5).

После тих уводних рефлексија следи први део који потиче од истог аутора: Лукас Фишер, Потешкоће приликом

тражења одговора од Новог завета (тамо, 7–28). У том поглављу аутор износи низ општих разматрања везаних за питање шта се може научити из Новога завета и шта његово сведочанство значи за јединство Цркве данас. Аутор показује да библијско сведочанство има двоструку улогу: као сведочанство наспрам Цркве и као сведочанство читано и сведочено на различите начине од Цркава са сопственим теолошким и еклисиолошким претпоставкама (тамо, 10–11). Библија је сведок једне активне историје. Нови завет показује да Црква тога периода није била у неком идиличном јединству, нити пак у једном статичном стању различитости (тамо, 12–15). После дискусије о савременим концептима јединства Цркве (тамо, 18–27), аутор закључује да свако једнинство до кога треба доћи у будућности треба да буде „легитимни наставак најраније фазе живог предања о коме сведочи Нови завет", а то је идеја „саборне заједнице" („conciliar fellowship"; тамо, 27).

Други део под насловом: На путу ка јединству: Заједница Цркве у Новом завету (тамо, 29–162) потиче од Улриха Луца у сарадњи са неколико студената који су обрађивали поједине теме у оквиру шире целине, што је и назначено у садржају (уп. на пример Христоф Кнох [тамо, 61–64], Петер Лампе [тамо, 66–69], Корина Дистелкамп [тамо, 81–84] и др.). Овај део представља опширан преглед тока борбе хришћана за јединство Цркве у раном хришћанству. Текст је писан и надгледан од једног од најпотврђенијих новозаветника данашњице и нуди једну научно и црквено одговорну скицу процеса одржавања јединства Цркве од њених почетака па све до прве половине 2. века. Све што је било важно у том процесу обрађено је и дискутовано на широј платформи савремених увида новозаветне науке: личности, догађаји, списи, теолошке теме. Црква новозаветног периода показује се као заједница која се перманентно бори за јединство које се увек изнова показује као задатост, а не као датост. Читалац се наизменично упознаје са факторима који су доприносили јединству Цркве, као и онима који су га угрожавали у апостолском и постапостолском периоду (тамо, 47 и даље, 100 и даље). Појединачни новозаветни списи обрађују се кроз призму њиховог односа према теми јединства Цркве. Други век се показује као нарочито турбулентан, пошто се појављују покрети који угрожавају јединство хришћана: гностицизам, маркионити и монтанизам (тамо, 142 и даље). Рана Црква показује се као заједница хришћана који се налазе у непрестаној борби за јединство које се разумева као дар Христов („a basic gift", нем. „Vorgabe"; тамо, 161).

Аутор трећег дела је Кристијан Линк, систематски теолог из Бохума, са прилогом под насловом: Покрет јединства: Заједница Цркве у Екумени (тамо, 163–248). У овом прилогу срећемо систематско-теолошка промишљања на све што је наведено у другом делу, са појединим указивањима на могуће правце екуменског дијалога данас. У тексту аутор историјски и систематски дискутује тему јединства Цркве предлажући као модел *ūроцес* у коме, разумевајући јединство као дар Христов, хришћани активно учествују. За тај процес аутор користи метафору „игре", „the metaphor of a game": свака игра има своја правила, али играчи су ти који одлучују како се служе тим правилима и како их примењују у стварности (тамо, 168–

170). После излагања о важности дијалога између хришћанства и јудаизма за сâму Цркву (тамо, 179–192), аутор се бави горућим тачкама („flash points“) јединства Цркве. Хришћанска тежња ка јединству заснована је на три такве тачке: 1) Писму, при чему треба имати у виду однос Писма и предања, као и различито схватање ауторитета Писма (тамо, 195–204), потом на 2) Исповедању вере, при чему се инсистира на апсолутној потреби исповедања вере за Цркву, као и чињеници да исповедања вере древне Цркве позивају на сталну актуализацију Еванђеља која важи и за данашње хришћане (тамо, 204 –209). Следи 3) Вечера Господња (тамо, 209–222), са назнаком да крштење представља најјачу свезу у данашњем подељеном хришћанству (тамо, 209–210). Аутор сматра да, мада ниједна деноминација не доводи у питање заједничарски карактер Вечере Господње („the Fellowship Meal“), постоје озбиљне разлике у њеном схватању као ритусу („the Lord's Supper as Rite“) и њеном односу са црквеним службама („Lord's Supper and Ministry“). Ауторова излагања још једном показују да је тема Евхаристије од круцијалног значаја у процесу трагања за јединством. Тачка 4) везана је за питање црквених служби (тамо, 222–235). Коначно, у задња два поглавља аутор се бави темом Цркве као „саборне заједнице“ која је своју саборност изражавала кроз саборе (тамо, 235–244) и указује на значај јединства Цркве за њену мисију у свету (тамо, 245–248).

Актуелност ове књиге која је настајала пре готово четврт века је очигледна. Она представља један историјски документ, продукт једне епохе у којој је нада у дијалог била већа него данас. С друге стране, она представља апел и упозорење да дијалог нема алетрнативу, уколико хришћани себе саморазумевају као наследнике и потомке апостолске Цркве Новога завета у којој се јединство схватало као дар Христов и ствар која се суштински тиче хришћана.

Културно-политички контекст књиге је подједнако занимљив као и историјски. У суштини се радило о једном локалном пројекту у једној држави у којој су људи различитих језика и различитих конфесија одавно научили да живе заједно и сарађују на многим пољима. У њему су учествовали представници три државне Цркве Швајцарске са тада три конфесионална теолошка факултета у Берну и у Фрибургу: старокатоличког (Берн), католичког (Фрибург) и евангеличког (Берн). Сви прилози, међутим, потичу од евангеличких теолога који су се прихватили одговорности да реферишу резултате разговора са 19 сесија, колико је одржано у оквиру пројекта. Чињеница да два католичка теолога Хајнрих Штирниман и Херман Венец и старокатолички представник, познат по многим студијама из области еклисиологије, Курт Шталдер нису заступљени као аутори или коаутори објашњава се искључиво техничким разлозима. Сви учесници су изразили слагање у погледу суштинских закључака разговора, тако да конфесионална припадност аутора текстова није била битна (тамо, 4). Овај подухват, као и низ других, могу бити пример који треба следити и на осталим поднебљима, пошто данас у Европи готово да нема „конфесионално чистих“ црквених средина.

Књига је незаобилазна лектира за сваког ко је забинут за стање подељене Цркве. Она је такође незаобилазна за свакога ко проучава историју Цркве по сведочанствима новозаветних списа

и раних црквених писаца, дакле нормативних докумената с почетка.

За крај, наведимо само један од отрежњујућих увида којима ова књига обилује. У уводу Л. Фишер констатује да евидентни замор у екуменским тежњама има многе разлоге. Један од њих, можда и најважнији, је управо немоћ („helplessness“) Цркава да се суоче са великим питањима свога доба. Све традиционалне Цркве осећају се у дефанзиви приликим суочавања са савременим светом. Веома је тешко замислити да било која од њих има вољу да дели са другима ту немоћ. Тако нешто дестабилизовало би њихове из прошлости наслеђене претензије које се чине да нуде сигурност. Чини се лакшим да се та немоћ потисне поновним повлачењем на сигурно тле конфесионалне припадности (тамо, 3). Та дијагноза је веома болна али свакако одговара историјском тренутку. Књига која је пред нама поставља неколико суштинских питања: имају ли данашње Цркве снаге да узму учешћа у континуираном, од новозаветних времена започетом и никада довршеном процесу остваривања јединства? Да ли је успех мисије ране хришћанске Цркве био баш у томе што се пројављивала као једна Црква, као алтернатива распарчаности и подељености свеколике егзистенције? Сведочанства Новога завета не показују једну идиличну црквену заједницу која тавори у статичном јединству. Напротив, она показују једну заједницу која врви од конфликата и тензија, али заједницу која се не мири са таквим стањем не одустаје од јединства оних којих су поверовали у Исуса Христа (тамо, 44).

Предраг Драгутиновић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет

Rochus Leonhardt, *Grundinformation Dogmatik*, Vandenhoeck & Ruprecht / UTB, Göttingen [4]2009, 496 стр, ISBN: 978–3–8252–2214–7.

Дело *Grundinformation Dogmatik* аутора Рохуса Леохнардта, професора систематске теологије на Теолошком факултету Универзитета у Лајпцигу, представља уџбеник систематског богословља намењен најпре студентима теологије и сродних научних дисциплина. Иако је највећи део уџбеника посвећен догматским темама, аутор се у њему такође сажето бави философијом религије и етиком, обухватајући тако читав тематски спектар систематског богословља (тамо, 15). У „Смерницама за коришћење“ (тамо, 18–19) Леонхардт истиче да су у овој књизи обрађена само темељна питања хришћанске догматике, чије је познавање неопходно за развој сопственог теолошког мишљења. Уџбенички карактер дела додатно је истакнут класичним приступом обради тема. На почетку већине тематских јединица (§§ 2–14) представљен је шири контекст обрађиване теме и дат преглед тежишта појединих одељака у том поглављу. Затим су изложене смернице о библијској позадини, догматско-историјском развоју и актуелном стању у истраживању. На крају једног таквог поглавља дати су подаци о библиографским јединицама и расположивим интернет ресурсима за даље самостално истраживање. Ова структура поглавља омогућује једноставан и прегледан увид у одређену тематску јединицу.

У првом делу уџбеника (тамо, 20–109) аутор концизно излаже развој хришћанских догмата и целокупне теологије почевши од апостолских времена до данас. Будући да се ради о

евагелистичком теологу, не изненађује чињеница да је већи део овог дела књиге посвећен теологији реформације и постреформацијској протестантској теологији. Упркос томе ипак је изненађујуће да је античкој и средњовековној теологији посвећено свега седамнаест страница. Иако ово дело није експлицитно „адресирано", очигледно је да је оно намењено пре свега студентима протестантских теолошких факултета. Сходно томе, веома сажет преглед развоја римокатоличке теологије од 16. века надаље и готово потпуно превиђање развоја православне теологије могу се донекле оправдати концепцијом и интенцијом дела. Са друге стране, области којима је аутор поклонио пажњу у овом делу књиге прегледно су и на разумљив начин обрађене и представљене.

Други део књиге аутор почиње кратким прегледом неких тема из философије религије (тамо, 110–131). Поред класичних уводних тема (нпр. „Порекло и савремено обележје појма религије") Леонхартд се бави односом хришћанства према другим религијама повезујући ову тематику са ставовима појединих теолога и философа. Тако разматра Троелчово проблематизирање хришћанског захтева за асполутношћу и Бартову критику религија. У овом делу књиге сажето су представљене секуларне теорије религије кроз преглед критика религије у XIX веку (Лудвиг Фојербах и Карл Маркс) и преглед социјално-философске критике религије у XX веку (Херман Либе).

У другом поглављу (тамо, 132–199) овог дȇла књиге изложене су области које тематски спадају у фундаменталну теологију. У уводу у тај део аутор кратко објашњава појам фундаменталне теологије наводећи да се фундаментална теологија бави сâмим основама хришћанског учења и обрађује питања теологије као науке, питања откривења, вере и Светог Писма. Аутор овде успева у намери да понуди један општи увод у поменуте теме, при чему за три теме (откривење, вера и Свето Писмо) даје историјски преглед закључујући га са савременим аспектима разумевања те тематике. Тако део о Светом Писму (тамо, 179–199) почиње разматрањем настанка библијског канона а завршава питањем ауторитета Библије у савременој теологији и савременом екуменском дијалогу. Оваква концепција обраде тема (присутна и у другим поглављима) свакако веома доприноси употребљивости овог дела не само у теолошким већ и у ширим научним круговима.

Тема трећег поглавља (тамо, 200–419) јесу садржаји тзв. материјалне догматике, односно основне хришћанске истине садржане у *Апостолском исповедању* (*Apostolicum*). Уз мања одступања комплетно поглавље је конципирано сходно грађи и распореду тема *Апостолскоī исповедања*. На почетку поглавља аутор излаже учење о Богу посвећујући се најпре монотеистичком карактеру хришћанске вере – овде су обрађени и докази о постојању Бога – а затим и тројичном богословљу. Интересантно је да се аутор у првом екскурсу бави питањем представљања Свете Тројице у хришћанској иконографији, анализирајући композицију Рубљова и на западу уобичајнију представу Свете Тројице на трону. Након следећег одељка који садржи разматрање учења о стварању света и о Божијем деловању у свету, Леонхардт се у другом екскурсу (тамо, 200–419) кратко бави питањем теодикеје. Поглавље о човеку и греху (после-

дицама првородног греха) претходи веома садржајном поглављу о христологији, у коме аутор излаже не само догмате васељенских сабора, већ се бави и разликама у протестантској христологији, као и питањима историјског Исуса и историцитета Васкрсења. Вероватно у настојању да понуди надконфесионални догматски приручник, аутор у трећем екскурсу сажето обрађује римокатоличко учење о Пресветој Богородици. У наставку трећег поглавља следе одељци посвећени сотириологији, светотајинској теологији, еклисиологији и есхатологији.

На самом крају књиге аутор даје преглед литературе, речник теолошких термина и прегледан регистар. Нарочиту пажњу заслужује одличан и релативно опширан речник (тамо, 457–488) у коме Леонхардт на једноставан и разумљив начин објашњава теолошке термине и формулације. Уз велики део појмова наведен је и њихов латински односно грчки оригинал, као и место помињања у књизи.

Дело *Grundinformation Dogmatik* представља одличан приручник не само за студенте теологије, већ и за све оне који желе да се упознају са основним истинама хришћанске вере (наравно из протестантске перспективе). Сходно томе, језик дела није превише захтеван и будући да спектар обрађених тема превазилази многа еквивалентна дела, ова књига може да послужи и у општеобразовне сврхе. Међу позитивним аспектима књиге свакако треба поменути (често двојезично) цитирање извора, навођење релевантне литературе и електронских извора на крају сваког тематског одељка, као и упућивање на даље самостално истраживање питања која у књизи нису довољно обрађена. Изостанак подробнијег узимања у обзир православне теологије православном читаоцу може недостајати. Али, имајући у виду поменуту интенцију и циљну публику књиге, то ипак не може бити посматрано као озбиљан недостатак овог у целини веома доброг догматског приручника.

Раде Кисић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет

Вилијам М. Шнидевинд, *Како је Библија йосшала књиīа*: *Текспуализација древноī Израиља*, превод: Иван Недић, Каленић, Крагујевац 2011, 352 стр, ISBN 978–86–84183–48–6.

Вилијам М. Шнидевинд (William M. Schniedewind) је шеф катедре за старе блискоисточне језике и културе и професор библијских наука и северозападних семитских језика на Калифорнијском универзитету у Лос Анђелесу. Поред овог дела, аутор је написао и неколико књига чији садржај усмерава на питања која су везана за период у коме Библија настаје као књига као на утицај јеврејског друштва на развој Библије. Он се често бави и питањима везаним начин на који је јудаизам утицао на рано хришћанство, а такође говори и о односу хришћанства према јеврејској Библији. Неке од студија које је аутор већ објавио а које су својом тематиком везана за ово дело јесу следеће: *Друшшвена исшорија јевреjскоī језика – од наспанка укључујући рабински йериод* (A Social History of Hebrew: From Its Origins Through the Rabbinic Period)

и Божија реч у прелазу – од пророка до тумача у периоду Другог Храма (The Word of God in Transition: From Prophet to Exegete in the Second Temple Period).

Основна питања која аутор поставља јесу следеће: како је Библија настала и ради чега је написана? Шнидевинд се у својој књизи бави истраживањем периода када је писменост била на најнижем нивоу и покушава да допринесе развоју свести о друштвено-историјским околностима у којима је настала Библија. Тезе на које аутор одговара у књизи јесу следеће: коју је улогу писање имало у древном израиљском друштву током различитих периода; како се растућа важност писања у старом Израиљу одразила на формирање библијске књижевности; каква је веза између усменог предања и писаних текстова; када је и како писана реч потиснула ауторитет усменог предања и живе речи учитеља (тамо, 17)?

Књига се састоји од девет поглавља а прво поглавље под насловом „Како је Библија постала књига" даје нам одговор на три кључна питања: (1) критика питања о томе ко је написао Библију (разлог овом питању је прелазни период од скоро неписменог јеврејског народа ка периоду текстуалне културе); (2) зашто је Библија уопште написана и (3) какве су конкретне историјске околности у којима настаје текст Библије а потом и Свето Писмо?

Ричард Елиот Фридман (Richard Elliot Friedman) је привукао велику пажњу својом књигом *Ко је најисао Библију*. Суштински одговор који Фридман даје у свом делу није одговор на питање ко је аутор, него одговор на питање када је дотични текст написан. Стенли Фиш (Stanley Fish) у делу „Има ли текста у овој учионици" показује да је заједница која тумачи одређени текст важнија од аутора, јер је читалац тај који одређује значење сâмог текста. Разлог из којег наводимо Фиша јесте тај што је Библија збирна књига а не производ аутора појединца (тамо, 22). Књижевност Израиља као народа из којег је Библија потекла није израз појединца већ предање заједнице. Такође, врло интересантно као прилог решавању тог питања јесте и то да је веома важно знати када је Библија написана – наиме, услед непоходног увида у време и начин на који је одређени текст утицао на групу људи.

„Зашто је Библија уопште написана" јесте друго питање на које аутор покушава да дâ одговор. Џејмс Креншо (James Crenshaw) у књизи *Образовање у древном Израиљу* износи доказе да су мудрост и наука преношене усмено; а Сузан Нидић у делу „Усмени свет и писана реч" истиче континуитет између усмености и писмености и тврди да ова два начина не могу бити раздвојени један од другога, већ да дају једну заједничку целину. Шнидевинд даје одговор на ово питање тако што наводи и рабински начин тумачења закона који је давао предност усменом тумачењу Торе, али износи и чињеницу да је на крају и он записан и постао писано предање.

На питање које се односи на историјске околности под којима настаје текст Библије, аутор даје одговор да је библијска књижевност настала у периоду од 8. – 6. века пре Христа. Оно што је од изузетне важности за ово питање јесте то да се аутор супротставља мишљењу појединих научника који тврде да библијски текстови нису састављени пре позног персијског и јелинистичког периода, односно не пре периода од 4. – 2. века пре Христа.

У другом, трећем и четвртом поглављу аутор проблематизује сличне теме истраживања. Друго поглавље под називом „Божанска моћ писања“ истражује моћ писања и улогу писања у раном Израиљу. Развој и употребу писма аутор повезује са настанком државе и урбанизације. Такође, веома је битно поменути да аутор наводи да је свештенство контролисало писање у том периоду (тамо, 53). „Писање и држава“, као треће поглавље, истражује централну улогу писања у држави какву је установио стари Израиљ. Аутор наводи да је на древном блиском Истоку писање представљало пројављивање царске моћи на трговима (тамо, 67), а споменици који су подизани нису били намењени читању, него томе да потврде моћ владара и његов ауторитет. Између осталог, писање је било изузетно скупо што је значило да држава мора да дотира његов развој. Поред текста, на споменицима који су подизани, цртани су прикази који би неписменом народу објаснили на сликовит начин поруку коју владар жели да упути неписменој већини. „Писање у раном Израиљу“, као чеетврто поглавље, говори о ограниченој улози писмености у древним израиљским царствима. Аутор показује да је до процвата писмености, односно до писања и његовог ширења, дошло тек након великог друштвеног преврата који се догодио крајем 8. и почетком 7. века пре Христа. Аутор наводи да је рани Израиљ био усмено друштво (тамо, 87) а његова књижевност се састојала од прича, песама и изрека. Да би доказао ову чињеницу Шнидевинд указује да у изворном јеврејском језику није чак ни постојала реч са изворним значењем које би упућивало на читање. Тек касније долази до описмењавања за време Језекије и Јосије и њихових реформи које су њих двојица спровели у народу. О свему томе аутор расправља у петом и шестом поглављу овог дела, указујући на друштвене промене које су се догодиле у јеврејском народу, а које су резултирале записивањем древног израиљског предања.

У поглављима „Језекија и почеци библијске књижевности“ и „Јосија и револуција текста“ писац описује околности које су довеле до почетка развоја писмености. Основно полазиште Шнидевинд види у томе што је Асирско царство проширило свој утицај на Самарију, а такође износи чињеницу да се Јерусалим у то време почео ширити што је донело одређене друштвене промене. У време цара Језекије и пророка Исаије писање је и даље било чврсто везано за цара и власт, али ће се околности убрзо променити (тамо, 145). О томе нам говори шесто поглавље. Аутор у том поглављу износи чињеницу да се за време цара Јосије писменост проширила по целој земљи, а у истом поглављу он износи супротстављена мишљења појединих научника о развоју писмености код других народа и о начину на који се она ширила.

Седмо поглавље књиге носи наслов „Како је Тора постала текст“. У том поглављу основно питање се односи на Тору и њен однос према сопственој текстуалности. Аутор оспорава вишедеценијско проучавање Петокњижја, тачније, поједине истраживаче који тврде да је Тора настала у персијском периоду. Истраживајући околности настанка текста, а истовремено и период преласка са усменог на писани вид предања, аутор доноси закључак да је писани текст природно довршио а потом и заменио усмено предање (тамо, 216).

У последња два поглавља „Писање у изгнанству“ и „Писмо у сенци храма“, Шнидевинд даје одговор на следећа питања: прво, да ли је вавилонско ропство утицало на развој писмености међу старим Јеврејима, и, друго, колика је улога вавилонског ропства у записивању прича, псалама и догађаја; у том поглављу он расправља и о периоду када је провинцијом Јехуд управљало Персијско царство. Једна од занимљивости овог периода било је и то што се целокупна књижевност нашла под контролом свештеника. Писац нам наводи да је до препорода дошло у јелинистичком периоду. Разлог томе је био тај што су стари Грци били више него заинтересовани за писану реч и оснивање библиотека.

Дело Вилијама М. Шнидевинда *Како је Библија постала књига* веома је важно за проблем настанка Библије и оно даје одговоре на питања која је аутор поставио на почетку књиге. Својим одговорима он осветљава време у коме настаје писани текст у древном Израиљу и, заједно с тим, он нуди одређене доказе о периоду у којем се формирају одређени библијски списи. Главна промена у старом јеврејском друштву догодила се за време цара Језекије а потом и за време цара Јосије. У њихово време писање почиње да се користи у свакодневним административним и економским пословима након чега се писменост проширила на цело јудејско друштво (тамо, 295). Тиме аутор истовремено оповргава поједине тезе неких научника који су износили став да су библијски текстови састављени тек у време позног персијског и јелинистичког периода.

Јован Лазаревић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет

Вадим М. Лурје, уз сарадњу В. А. Баранова, *Историја византијске филозофије: формативни период*, превод: Јелена Капустина, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2010, 531 стр, ISBN: 978–86–7543–213–5.

Књига *Историја византијске филозофије* својим насловом може да збуни читаоца. Оно о чему аутор у њој пише није традиционална философија већ су то теме и аутори о којима смо читали под називом византијско богословље, источни оци, патристика и слично. Аутор наиме сматра да је у Византији постојала и античка философија која је била одвојена од онога што данас називамо византијским богословљем. Ово одступање од традиционалне терминологије аутор оправдава ставом да у православљу богословље представља опитно познање Бога које се изражава молитвом и праксом усмереном ка овом познању. Када се богословље почне изражавати помоћу философских категорија онда је то философија. Оваква философија која је постала „слушкиња богословља“ појавила се у Визатији врло рано, око хиљаду година пре него што су схоластици смислили ову формулу. Византијска философија постојала је, дакле, од 4. до 17. века, а није нужно да се тада и завршила, она може и данас постојати.

Основни период коме је посвећена ова књига јесте византијска философија (богословље) од 5. до 9. века. Овај период аутор сматра недовољно истраженим. Међутим, при остварењу своје замисли он је укратко изложио и оно што је том периоду претходило, као и краћи осврт на период од 9. до 11. века. Своје излагање аутор је организовао

према хронологији и периодизацији коју је прилагодио властитим критеријумима како их он види у историјском развоју византијске философије. За основу хронолошке поделе узео је развој философије по вековима где је у сваком периоду желео да препозна основни богословски проблем. То је оно што је заокупљало црквену свест и било средиште расправа међу богословима. Овом признатом учењу Цркве у сваком периоду супротстављали су се опоненти, а то су били углавном јеретици. Поред основних богословских проблема и главних опонената, трећи моменат чини особеност примене философије. Ова схема конституише периодизацију како је аутор види. На пример, за период од краја 4. до средине 6. века као основни проблем наводи се учење о оваплоћењу Бога (о Христу – христологија), главни опоненти су несторијанци и монофизити, а особеност примене философије јесте ширење аристотеловског категоријалног апарата на христологију. За сваки период понаособ аутор даје особене карактеристике попут наведених.

Књига започиње ранохришћанским прологом с циљем да се читалац уведе у проблематику онако како се она природно развијала почев од зачетка хришћанства. Потом се излаже епоха предникејског периода са својим основним богословским концепцијама и најистакнутијим представницима попут Иринеја Лионског. После овог увођења у основну проблематику која је заокупљала епоху, долази период 4. и 5. века када богословско искуство почиње интензивно да се излаже у философским категоријама које су позајмљене од античке философије и примењене на хришћанско искуство. То је период Првог и Другог васељенског сабора са свом сложеношћу појмовног апарата који се изграђује и конкретних историјских сукоба са јеретицима. У овом периоду формулишу се појмови природе, суштине и ипостаси, воде се полемике с аријанцима, Аполинаријевом јереси, и тако даље.

Најистакнутији представници Цркве тог времена, Кападокијски оци, Григорије Богослов, Василије Велики и Григорије Ниски формулишу своја гледишта која ће одредити историјски пут византијског богословља. Са окончањем епохе Првог и Другог сабора византијско богословље добија чврст темељ формулисан и на језику философских категорија, а Црква добија, бар на кратко, стабилност извојевану у борбама са јересима. То је период који је припремио и одредио следећу епоху, наиме ону Трећег васељенског сабора, као и Халкидонског сабора.

У овом периоду основни је био христолошки спор, то јест питање како су се сјединили у Христу божанство и човештво (терминологија коју аутор усваја). Други проблем је била полемика са платонизмом. Она се водила на два фронта, против паганске филозофије Прокла и против оригенизма унутар црквених кругова. Овде се појављују значајна учења светог Кирила и Несторија, а аутор сматра да је Трећи сабор прихватио средњу линију између учења ове двојице. Полемике се настављају у учењима Евтихија, Диоскора па до светог римског папе Лава Великог. Аутор износи своја гледишта о овом периоду ослањајући се на новија истраживања, и коригује представу која је била дуго прихваћена. На пример, он сматра да је утицај Лава Великог преко својих представника на Халкидонском сабору прецењен. У позном периоду, 482. године цар Зенон је издао *Енотикон*, догматски документ

који је имао снагу закона и морао је бити прихваћен од епископâ Царства. О овоме се међу исраживачима мало знало све до друге половине 20. века.

Шести век представља период који је био недовољно познат историчарима идеја, а новија истраживања се одвијају интензивно од краја прошлог века, свега пар деценија. Аутор овом периоду посвећује највише простора ослањајући се на та нова истраживања. Разлог непознавања лежи и у чињеници да има много списа на источним језицима (преводи и оригинали) који све до недавно нису били довољно познати, на сиријском, јерменском, грузинском, коптском, арапском и етиопском. Овај период, у ком је одржан и Пети васељенски сабор, карактерише се бурним и многостраним теолошким расправама, интензивним црквеним животом. Поред низа ситних јереси у овом периоду монофизитизам проживљава свој бурни период обележен бројним унутрашњим расколима: северијанство и јулијанство, а потом тријадолошки спорови унутар њега. Подробно су разматране и идеје и унутрашње противречности у халкидонским заједницама што је било од нарочите важности за јединство Цркве.

Седми век је нарочито посвећен христологији укључујући тријадологију и антропологију, а главни противници Цркве су монотелити са патријархом Сергијем као истакнутим представником. Потом се ређају истакнуте личности са обе стране, а сусрећемо значајна имена Леонтија Византијског и Јована Филопона. Цела ова опширна полемика добија потпуно нови вид с појавом светог Максима Исповедника. Он је свакако једна од најзначајнијих појава у целој историји православља а његова теолошка синтеза је огромна. Његова мисао је доминантна у овој епоси и одлучујуће је утицала како на развој богословске мисли, тако и на живот Цркве. Његово учење постаје основа доцнијих уџбеника догматике укључујући и дело Јована Дамаскина. Оно ће бити и опорна тачка у доцнијим споровима о иконоборству на које ће се ослањати заштитници икона.

Следећа два века, 8. и 9, обележена су споровима противника и поштовалаца икона. Тема иконоборства је била једна од најпопуларнијих међу научницима који су истраживали историју Византије. Међутим, тумачења тог спора у смислу проблема слободе црквене уметности напуштена су као наивна после радова нашег знаменитог историчара Георгија Острогорског тридесетих година XX века, што поминье и Лурје. Сâм Лурје се у овој књизи бави искључиво богословским аспектом спора о иконама. Овај период обилује мноштвом знаменитих личности, како с једне, тако и са друге стране, и подробно се излаже њихово богословље и аргументације за и против икона. То су Ипатије Ефешки, Јован Дамаскин, Константин Копроним, Јован Граматик, патријарх Никифор, Теодор Судит.

Иза наизглед вантеолошког спора крила се дубока богословска проблематика која је без сумње дубоко прожела овај спор и у крајњој линији лежала му у основи. Георгије Флоровски је први изнео претпоставку да су корени иконоборачке доктрине у оригенизму. Премда је његова аргументација оспорена, сâма претпоставка је преживела у светлости новијих истраживања што аутор и сâм подупире у својој интерпретацији. Будући да су поштоваоци икона однели победу, то је у богословском смислу било довршење спора из

6. века о човештву Христа, које није ни појединачна природа, ни посебна људска ипостас, премда има ипостасне одлике човека.

Последњи део књиге посвећен је византијском богословљу од 9. до 11. века. У овом периоду излазе у први план прекид са Римом и богословска полемика о проблему filioque и о бесквасним хлебовима. Осим тога постојао је и читав низ унутарвизантијских проблема које су расправљали тако истакнути богослови и философи као што су Михаило Псел, Лав Халкидонски и Евстратије Никејски. Овај период је природан наставак преходних и он је укратко изложен да не би, по мишљењу аутора, дошло до неприродног прекида излагања развоја богословских идеја.

Аутор је у овој књизи настојао да изложи нов поглед на низ проблема у светлости новијих истраживања у која се и сâм активно укључио низом радова у релевантној византолошкој научној публицистици.

Рећи ћемо још пар речи о аутору Вадиму Лурје. Он има необичну историју властитог црквеног живота. Свој црквени живот започиње у Руској православној цркви. Године 1997. прелази у Руску православну заграничну цркву, а 1999. у Руску православну аутономну цркву, која је неканонска. Због јереси „имебожја" бива лишен свештеничког звања. Међутим, 2008. долази и унутара ове неканонске цркве до раскола а он се прикључује отцепљеном крилу.

Аутор је члан читавог низа часописа који се баве византијском проблематиком и шире црквеном и историјом хришћанства, као и низа институција повезаних са хришћанским животом, пре свега на Западу. Има докторат из философије, а претходно је завршио хемијски факултет, учио старогрчки и источне језике. Он публикује у низу часописа на Западу углавном на француском и енглеском. Реч је о несумњиво веома образованом човеку који има одређени научни ауторитет.

Што се тиче валоризације ове књиге са становишта правоверности, јер интерпретације увек могу имати одређену конотацију, то мора бити ствар шире црквене свести и рецепције његовог дела од стране добро упућених, како у сâму историјску проблематику, тако и у ширу општецрквену проблематику.

Мирослав Ивановић
Институт за криминолошка
и социолошка истраживања, Београд

Питер Браун, *Успон хришћанства на Западу: тријумф и разноликост 200–1000. године*, превод: Богдана Николић, Clio, Београд 2010, 705 стр, ISBN 978–86–7102–322–1.

Око 400. године Свети Августин је узвикнуо „Цео свет слави Исуса Христа". Премда ову реченицу, коју је изрекао један од највећих хришћанских отаца, не би требало апсолутизовати, чињеница је да је пред крај IV века хришћанство постало државна вера Римског царства. С друге стране, на размеђу IV и V столећа паганство је лагано и неопозиво одлагало оружје. Истина, многобоштво ће још доста дуго постојати, али налазећи се у непрестаном повлачењу и постепеном ишчезавању.

Историја првог миленијума хришћанства, бурна и испуњена динамичним променама и сталним успоном,